

IX. ve XV. Yüzyıllar Arasında Yazılmış Mûsikî Risâlelerin Dil-Dönem Özellikleri ve İçerdiği Konular

Language-Period Characteristics And Topics In Musical Risâlas Written Between The IX And XV Centuries

 Ehsan Raeisi¹ , Ferit Bulut²

¹Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/İslam Tarihi ve Sanatları, İstanbul, Türkiye

²Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/ Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Samsun, Türkiye

ORCID: E.R. 000-0002-3003-1663;
F.B. 0000-0003-3016-7592

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ehsan Raeisi,
Haliç Üniversitesi, Konservatuvar/Türk Musikisi,
Haliç Üniversitesi, 5. Levent Mahallesi, 15
Temmuz Şehitler Caddesi, No: 14/12 34060
Eyüpsultan, İstanbul, Türkiye
E-posta: ehsanraeisi@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.10.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested: 15.10.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 04.11.2024

Kabul/Accepted: 11.11.2024

Atf/Citation: Raeisi, E., & Bulut, F. (2024). IX. ve XV. yüzyıllar arasında yazılmış mûsikî risâlelerin dil-dönem özellikleri ve içerdiği konular. *Meshk Journal of Religious Music*, 2024, 1(2) 197-215.
<https://doi.org/10.26650/meshk.2024.0011>

ÖZ

Bu çalışmada IX. ve XV. yüzyıllar arasında yaşamış olup günümüz dâhil kendilerinden sonraki dönemlere kaynaklık eden âlim ve mûsikîşinâslara ait mûsikî risâlelerin dil-dönem özellikleri ve içerdiği konular incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında risâlelerin tarihsel süreçte nasıl bir değişim ve gelişim gösterdikleri ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, IX. ve XV. yüzyıllar arasında İslâm coğrafyasında yazılmış mûsikî risâlelerin dil-dönem özellikleri ve içerdiği konuları açınsından inceleyerek dönemin müellifleri tarafından yazılan mûsikî risâlelerini mukâyese etme imkânını ortaya koymanın yanı sıra Türk mûsikisi tarihi ile ilgilenen araştırmacılara çalışma kapsamında ele alınan risâlelerin dil-dönem özellikleri ve konu başlıklarını tek kaynakta sunmaktır. Derleme mahiyetinde olan bu çalışma betimsel nitelikli olup ilgili veriler kaynak tarama yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın sonucunda incelenen mûsikî risâlelerin XV. yüzyıla kadar Arapça ve onun devamında ise Farsça olarak kaleme alındığı; risâlelerin yazı dilinin değişmesine karşın birçok temel mûsikî kavramının Arapça kaynaklarda yazıldığı gibi kullanıldığı; Abbâsiler döneminde yedi tane, Büveyhîler döneminde iki tane, İlhanlılar döneminde iki tane, Timurular döneminde bir tane ve Muzafferîler döneminde ise bir tane mûsikî risâlesinin kaleme alındığı; ses ve nağmenin özelliği ve çeşitleri, aralıklar ve çeşitleri, cinsler ve çeşitleri, diziler, ikâ' ve çeşitleri, çalgılar ve özellikleri, geçiş, beste yapmak ve mûsikî'nin insan üzerine olan etkisi gibi konu başlıklarının hemen hemen dönemin bütün mûsikî risâlelerinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mûsikî, Türk Mûsikisi, Türk Mûsikisi Tarihi, Mûsikî Nazariyatı, Mûsikî Risâlesi

ABSTRACT

This research examines the language-period characteristics and the topics covered in the musical risâlas of the scholars and musicians who lived between the IX and XV centuries and were the source for the following periods, including the present day. Within the scope of this review, it was revealed how the risâlas have changed and developed in the historical process. In this respect, this research aims to examine the musical risâlas written in Islamic geography between the IX and XV centuries in terms of their language-period characteristics and the topics and to reveal the possibility of comparing the musical risâlas written by the authors of the period, as well as to provide researchers concerned with the history of Turkish music with the language-period characteristics and topics of the risâlas discussed within the scope of the research in a single source. This compilation research is descriptive, and the relevant data were obtained using the literature review method. As a result of the

research, it was determined that the musical risâlas examined were written in Arabic until the XV century and in Persian after that, and although the written language of the risâlas changed, many basic music concepts were used as they were written in Arabic sources; seven musical risâlas were written during the Abbasids, two during the Buyids, two during the Ilkhanids, one during the Timurids, and one during the Muzaffarids; topics such as the characteristics and types of sound and tune, tones and their types, genres and their types, scales, îkâ' and its types, instruments and their characteristics, change, composing and the effect of music on humans were involved in almost all musical risâlas of the period.

Keywords: Music, Turkish Music, Turkish Music History, Music Theory, Music Risâla

EXTENDED ABSTRACT

This research examines the language-period characteristics and the topics of the musical risâlas of Ishaq Al-Kindi (d. 866), al-Farabi (d. 950), Hasan al-Katib (d. X-XI centuries?), Avicenna (d. 1037), Ibn Zayla (d. 1048), Safiyyüddin Urmawi (d. 1294), Qutbüddin Shirazi (d. 1311), Hasan Kashani (d. XIV century) and Abdul Qadir Maraghi (d. 1435), who lived between the IX and XV centuries and were a source for the following periods, including today. The reason for including the musical risâlas of the scholars above and musicians within the scope of the research is that the understanding of music that emerged in the Islamic geography until the end of the XV century, especially with the musical risâlas compiled by al-Farabi, Avicenna, Urmawi, and Maraghi, spread and caused the people living in the said geography to follow the traces of a common understanding in terms of music theories. For this reason, the importance of this research is to examine and compare the language-period characteristics and the topics included in the musical risâlas of the scholars and musicians who lived between the IX and XV centuries and were a source for the following periods, including today, and to reveal how these risâlas have changed and developed in the historical process. In this respect, this research aims to examine the musical risâlas written in Islamic geography between the IX and XV centuries in terms of their language-period characteristics and the topics and to reveal the possibility of comparing the musical risâlas written by the authors of the period, as well as to provide researchers concerned with the history of Turkish music with the language-period characteristics and topics of the risâlas discussed within the scope of the research in a single source. This compilation research is descriptive, and the relevant data were obtained using the literature review method. By analysing and comparing the data obtained in the study, it was understood that the musical risâlas included in the scope of the study were written in Arabic until the XV century and in Persian after that. However, despite the change in the written language, it has been determined that many basic musical concepts such as intervals (bu'd/eb'âd), genre (cins), scale (cem'), îkâ' (îkâ'), fret (destân/desâtîn), octave intervals (el-lezî bi'l-küll/zül-küll), quadruple intervals (zül-erba'/zil-erba'), quintuple intervals (zül-hams/zil-hams), and treble and bass intervals (hiddet-sikal), which are included in the topics of risâlas, have not changed. When the periods in which these risâlas were written are examined, it is revealed that in these centuries, which are known as the golden age of Islamic geography, seven musical risâlas were written during the Abbasid period, two during the Buveyhî period, two during the Ilkhanid period, one during the îkâ' Timurid period and one during the Muzaffarid period. When these

risâlas were examined and compared in terms of the topics they included, it was seen that the titles of the relationship between music and the cosmos and the relationship between music and poetry were only included in the musical risâlas of Kindi and Hasan al-Katib, the title of the qualifications of Mughanni was only included in the musical risâla of Hasan al-Katib, the title of poetic metres was only included in the musical risâlas of Hasan al-Katib and Avicenna, the title of instrument making and repair was only included in the musical risâla of Kashani, and the titles of vocal training, etiquette, the names of musicians, and the Arabic and Greek names of melodies were only included in the musical risâla of Maraghi. In addition, it has been determined that the titles of eras and layers, which were first included in Urmawi's musical risâla called *Kitab al-Edwar*, were included in the musical risâlas of later authors, and that the titles of maqam, avaz, composition and branch, which were first seen in Shirazi's musical risâlas, were used in subsequent musical risâlas. In addition, titles such as the characteristics and types of sound and melody, intervals and types, genres and types, scales, ikâ' and types, instruments and their characteristics, transition, composing, the effect of melodies and the effect of melodies on human beings were also included in almost all musical risâlas of the period.

Giriş

İslâm sonrası telif edilip günümüze ulaşan ilk müsikî risâleleri, Abbâsîler (750-1258) döneminde tesis edilen Beytülhikme'de tercüme ve telif faaliyetlerine başlayan Kindî'nin (ö. 252/866?) müsikî risâleleridir (Arslan, 2015). Bir tarafta Kindî'nin müsikî risâleleri, onu müte'âkiben bu alanda XV. yüzyılın sonlarına kadar İslâm coğrafyasında telif edilen müsikî risâleleri ve diğer tarafta bu coğrafyada ortaya çıkan müsikî anlayışının yayılması, söz konusu bölgede yaşayan halkların müsikî nazariyatı açısından ortak bir anlayışın izini takip etmelerine neden olmuştur (Borumand, 1397). Bu durumun ortaya çıkmasında, Fârâbî (ö. 339/950), İbn Sînâ (ö. 428/1037), Safiyyüddin el- Urmevî (ö. 693/1294) ve Abdülkâdir Merâgî (ö. 838/1435) gibi müellif ve müsikîşinaslar tarafından kaleme alınan müsikî risâleleri önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle IX. ve XV. yüzyıllar arasında yaşamış olup günümüz dâhil kendilerinden sonraki dönemlere kaynaklık eden âlim ve müsikîşinâslara ait müsikî risâlelerin dil-dönem özellikleri ve içerdiği konuları inceleyip karşılaştırarak tarihsel süreçte bu risâlelerin nasıl bir değişim ve gelişim gösterdiklerini ortaya koymak bu araştırmanın önemini oluşturmaktadır. Bu önem doğrultusunda çalışmanın amacı, IX. ve XV. yüzyıllar arasında İslâm coğrafyasında yazılmış müsikî risâlelerin dil-dönem özellikleri ve içerdiği konuları açısından inceleyerek dönemin müellifleri tarafından yazılan müsikî risâlelerini mukâyese etme imkânını ortaya koymanın yanı sıra Türk müsikîsi tarihi ile ilgilenen araştırmacılara çalışma kapsamında ele alınan risâlelerin dil-dönem özellikleri ve konu başlıklarını tek kaynaktan sunmaktır. Araştırmanın örneklemini oluşturulurken, İslâm coğrafyasının Altın Çağı olarak bilinen dönemde yazılmış müsikî risâleleri ele alınmış ve bu kapsamda Kindî, Fârâbî, Hasan el-Kâtib (ö. X-XI. Yüzyıl?), İbn Sînâ, İbn Zeyle (ö. 440/1048), Safiyyüddin el- Urmevî, Kutbüddîn Şîrâzî (ö. 710/1311), Hasan Kâşânî (ö. 14. yüzyıl) ve Abdülkâdir Merâgî tarafından yazılan müsikî risâleleri incelenmiştir. Derleme mahiyetinde olan bu çalışma, betimsel nitelikli olup ilgili veriler kaynak tarama yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

1. Ebû Yûsuf Ya'küb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî (ö. 252/866 [?])

Kindî, Abbâsîler döneminde yaşayıp Me'mûn (ö. 218/833) ve Mu'tasım (ö. 227/842) zamanında Yunanca eserleri Arapçaya çevirme faaliyetlerine katılan filozoftur (Tıraşçı, 2019). Kindî'nin telif ettiği ve çevirisini yaptığı birçok esere rağmen müsikî alanında günümüze ulaşan dört tane risâlesi bilinmektedir. En az iki asır boyunca kendisinden sonraki müelliflere kaynaklık eden (Farmer, 1395) bu risâleleri, (1) *Risâle fî Hubr Sînâ'ati't-Te'lif*, (2) *Kitâbü'l-Musavvitâti'l-veteriyye min zâti'l-veteri'l-vâhid ilâ zâti'l-veteri'l-'aşrati'l-evtâr*, (3) *Risâle fî eczâ'i hubriyye fî'l-mûsika* ve (4) *Risâle fî'l-luhûn ve 'n-nagam'* olarak sıralamak mümkündür (Turabi, 2002).

1 Zekeriyâ Yûsuf bu risâleyi *er-risâletü'l-Kübrâ fî-Telif* ismiyle ele almıştır. Bk. Zekeriyâ Yûsuf, *Müellifâtü'l-Kindiyyi'l-Musikiyye* (Beyrût: Menşûrâtü'l-Cemel, 2009), 145.

1.1. *Risâle fî Hubr Sınâ'ati't-Te'lîf*

Risâle fî Hubr Sınâ'ati't-Te'lîf adlı risâlenin, aralıklar (eb'âd), nağmelerin/notaların (nağme) isimlendirilmesi, dizi (cem'), ezgiler (elhân/lühûn), geçişler (intikâlât), cinsler (cins/ecnâs), beste yapmak (telîf-i elhân) ve ezgi yapı türleri (Kindî, 2009) başlıklarından meydana geldiği tespit edilmiştir.

1.2. *Kitâbü'l-Musavvitâti'l-Veteriyye Min Zâti'l-Veteri'l-Vâhid İlâ Zâti'l-Veteri'l-'aşrati'l-Evtâr*

Üç makaleden oluşan *Kitâbü'l-Musavvitâti'l-Veteriyye Min Zâti'l-Veteri'l-Vâhid İlâ Zâti'l-Veteri'l-'aşrati'l-Evtâr* adlı risâlenin birinci makalesinde sesli çalgıların açıklanması ve tellerinin sayısı, ikinci makalesinde beste yapmak ve üçüncü makalesinde ise tellerin şekilce (yıldızlar, burçlar ile) benzerliği, tellerin nefsin ahlakını nasıl gösterdikleri, terkîb ve on tel üzerine (Kindî, 2009) başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir.

1.3. *Risâle Fî Eczâ'i Hubriyye Fî'l-Mûsîka*

İki makaleden oluşan *Risâle fî eczâ'i hubriyye fî'l-mûsîka* adlı risâlenin birinci makalesinde ikâ'lar, bir ikâ'dan diğer ikâ'ya geçişler (ikâ'lar arasında geçişler durumu), mûsikînin hangi şiir çeşitlerine uygulanacağı ve mûsikînin gerekli zamanlar ölçüsünde şiir vezinleri ve ikâ'lar açısından nasıl kullanılacağı başlıklı fasıllara yer verildiği; ikinci makalesinde ise tellerin felek, burç ve ayın çeyrekleri, unsurların (dört unsur) rûkûnleri, rûzgar yönleri, mevsimler, ay ve günün çeyrekleri, vücudun erkanı, insan ömrünün çeyrekleri, kafa ve bedendeki nefsin güçleri ve bunların bir canlıda tezâhur eden eylemleri, renklerin huyu/tabiatı, kokuların huyu/tabiatı ve filozofların mûsikî hakkındaki hikayeleri/sözleri başlıklı fasıllara yer verildiği ortaya çıkmıştır (Kindî, 2009).

1.4. *Risâle Fî'l-Luhûn ve'n-Nagam*

Kindî'nin günümüze ulaşan *Risâle fî'l-luhûn ve'n-nagam* adlı son mûsikî risâlesi ise fen (sanat) adını verdiği üç bölümden oluşmuştur. Ancak yazmanın ilk sayfalarının kayıp olması nedeniyle birinci bölümün başlığı bilinmemektedir. Lakin ikinci bölüme kadar olan kısmın mevcut sayfaları incelendiğinde, ud'un yapısı ve tellerinin tekne üzerindeki konumu hakkında bilgi verildiği ortaya çıkmaktadır (Kindî, 2009; Turabi, 1996). Risâlenin ikinci bölümünde ise, teller ve nağmelerin bilgileri, büyük tesviye (akort), nağmeler hakkında, ilk yedi nağme (nota) ile son yedi nağme arasındaki benzerliği hakkında, bütün nağmeler (notalar) ve ilişkileri, filozoflara göre ud yapısındaki astronomik sebeplere ve üçüncü bölümünde de parmak egzersizi ve teller üzerinde parmak baskısı yöntemleri (teller üzerindeki parmak konumları) başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir (Kindî, 2009; Turabi, 1996).

Bu bulgulardan hareketle Kindî'nin Abbasî halifeleri Me'mûn ve Mu'tasım döneminde Arapça kaleme aldığı mûsikî risâlelerinin konu başlıklarını genel olarak; aralıklar, cinsler, diziler, ezgiler, nağmelerin/notaların isimleri, geçişler, ikâ', şiir-mûsikî/ikâ' ilişkisi, çalgılar

ve özellikleri, beste yapmak ve tellerin (tellerden çıkan nağmelerin) kozmos ve insanın ruh hali ile ilişkisi şeklinde sıralamak mümkündür.

2. Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî (ö. 339/950)

Fârâbî, felsefe alanında ‘muallim-i sâni’ ancak birçok mûsikîşinâs tarafından da mûsikî alanında ‘muallim-i evvel’ olarak bilinmektedir (Jebrini, 1995). Fârâbî’nin mûsikîye dair Arapça kaleme aldığı ve günümüze ulaşan mûsikî risâlelerini *el-Mûsika’l-Kebîr*, *Kitâbü İhsâ’i’l-İkâ’ât* ve *Kitâb fi’l-İkâ’ât* olarak sıralamak mümkündür (Jebrini, 1995). Ayrıca Fârâbî, *İhsâü’l-’Ulûm* adlı eserinde de mûsikî ilminden bahsetmiştir (Mohammadzade Sadigh, 1387).

Fârâbî, *el-Mûsika’l-Kebîr* adlı eserinde mûsikî nazariyatı hakkında pek çok konuyu ele alıp incelemesine karşın, *Kitâbü İhsâ’i’l-İkâ’ât* ve *Kitâb fi’l-İkâ’ât* adlı eserlerinde sadece ikâ’ ilmi üzerine durmuştur. Bu sebeple çalışmanın devamında incelenmek üzere sadece *el-Mûsika’l-Kebîr* adlı eser ele alınmıştır.

Fârâbî, Abbâsî halifesi Râzî-Billâh’ın (ö. 329/940) veziri olan Ebu Ca’fer Muhammed b. Kâsım el-Kerhî’nin isteğiyle muhtemelen 930 yılında (Turabi, 2020) telif ettiği *el-Mûsika’l-Kebîr* adlı eserini iki kitap olarak kaleme almış ancak ikinci kitap günümüze ulaşmamıştır (Turabi, 2020). Günümüze ulaşan birinci kitap, (iki makaleden oluşan) mûsikî sanatına giriş ve (üç fenden oluşan) asıl konu yani mûsikî sanatı başlıklı iki bölümden meydana gelmiştir (Fârâbî, 1400).

el-Mûsika’l-Kebîr’in birinci bölümü olan Mûsikî Sanatına Giriş, iki tane makaleden meydana gelmiştir. Birinci makalede ezginin adı ve anlamı, mûsikî sanatının esâsı, ezgi icrasının esâsı, ezgi yaratmanın esâsı, mûsikî yaratma ve icrasının karşılaştırması, ezgi çeşitleri ve amaçları, şarkı ezgilerinin kaynağı, çalgıların kaynağı, eğitim ve egzersiz, ilmin adı ve anlamı, nazari eğitimler, deneyim ve kesinleşmiş ilkelere ve ‘âlimin sanatın nazari yönüne karşı huyu/mizacı başlıklarına yer verildiği; ikinci makalede ise, insan için tabî’î ezgiler, ezgilerdeki nağmenin yeri, tizlik (hiddet) ve pestlikte (sikal) doğal sınıflar/dereceler, ud çalgısında tabî’î nağmelerin sayısı, ezgilerin temelindeki güçlü bağdaşıklık (homojenlik), aralıkların ölçülerinin verdiği hislerin hakkında genel bir bakış, orantılı bölünmede cinslerin aralıklarının ölçüsü, güçlü ve yumuşak cinsler, yarım tanini ve artık aralığın farkı, mûsikî sanatındaki nazari ilkele, ‘amelî sanattaki on fazîlet, yumuşak uyuşmalar, birinci ilkelere doğru ve sesli aralıklardaki basit sayısal ilişkiler (Fârâbî, tarihsiz) başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir.

el-Mûsika’l-Kebîr’in ikinci bölümü olan Mûsikî Sanatı, her biri ikişer makaleden oluşan üç fenden meydana gelmiştir.

Bu bölümün birinci fenninin ilk makalesinde cisimlerden ses ve nağmenin ortaya çıkışı, seslerde tizlik ve pestlik sebepleri, tizlik ve pestlik sebeplerinden dolayı nağmelerde ortaya çıkan farklılık, iki nağme arasındaki aralık, tel bölünmesiyle aralıkların ölçüleri, deneyim yoluyla

uyumlu ve uyumsuz aralıkların teşhisi, terkîb ve çıkarma yoluyla ortaya çıkan aralıkların ölçüleri, pest tarafta peşpeşe gelen nağmelerin ölçüleri, terkîbleriyle dörtlü aralığı meydana getiren lahnî aralıklar, cinslerin sıra ve çeşitleri, yumuşak cinsler, güçlü cinsler, telif cinslerinden mülâyim ve mülâyim olmayanlar ve cinslerin nağmelerinin sayılarını gösteren tablolar başlıklarına yer verildiği; birinci fenninin ikinci makalesinde ise, dörtlü aralığına bölünen aralıklar, tam dizinin iki tarafında yer alan aralık, tam dizide yer alan dörtlü aralıkların sıralaması, mütegayyir ve mütegayyir olmayan tam diziler, dizilerde sırasıyla yer alan nağmelerin adları, tam dizilerde düzenli ve değişen nağmeler, tam dizilerde tekrarlanan aralıklar ve cinslerin çeşitleri, benzer aralıklar, benzer aralıklara sahip olan dizilerde tabakalar ve uzantıları, doğal pest ve tiz uzantılar, ilkeleri uzatmak/sürdürmek, on beşli dizilerin şekli ve uzantılarının ilkeleri, nağmelerin imtizacı (karıştırılması), cinslerin karışımından meydana gelen cinslerin sayıları, ikâ' çeşitleri, ayrık ikâ' çeşitleri, eski yöntemle nağmeler, cinsler ve dizileri denemenin şerhi ve sanatın nazarı yönü ile ilgili son söz (Fârâbî, tarihsiz) başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir.

el-Mûsîka 'l-Kebîr''in Mûsikî Sanatı bölümünde meşhûr çalgılar ve hissedilen nağmeleri adını taşıyan ikinci fenninin birinci makalesinde ud çalgısı, dört telli udda kullanılan diziler, udda hasıl olan aralıklar ve oranları, ud perdelerinde (desâtîn) nağmelerin sayısı, perdeler (ud perdeleri) üzerinde hoş nağmeler, ud tellerinde tam diziyeye erişme, ud tellerinin basit akortları, mürekkep (bileşik) akortlar (ud için) ve tellerin (ud telleri) birbirine olan oranlarının meşhur akortlarla nasıl değiştiği, bileşik ve basit akortların kullanımı, başlıklarına yer verildiği; ikinci fennin ikinci makalesinde ise, Bağdat tanburu, perdeler arasında olan mülâyim ve mülâyim olmayan aralıklar, Bağdat tanburunun iki telinin meşhur akordu, eşit mesafede yer alan perdelerin benzer aralıklara sahip olmadıklarının ispatı, perdelerin eşit mesafeye sahip olmaları için düzeltilmesi, eşit ve eşit olmayan mesafelere sahip olan perdelerin sayısı, meşhur akortta nağmelerin sayısı, meşhur olmayan akortlarda nağmelerin sayısı, Bağdat tanburundan perdelerin elde edilmesi, dönemin icracıları nezdinde Bağdat tanburunun kullanılması, cinslerin aralıklarının çıkarılmasıyla Bağdat tanburunun nağmelerini tamamlama, Horâsân tanburu, Horâsân tanburunda düzenli perdeler, Horâsân tanburunda değişen perdeler, düzenli perdelerin yerini bulma, değişen perdelerin yerini bulma, Horâsân tanburunda yapılabilecek akortlar, oynak perdelerden dolayı ortaya çıkan cinslerin aralıkları, mezâmîr (üflelemeli çalgılar), üflelemeli çalgılarda nağmelerin tizlik ve pestlik sebepleri, üflelemeli çalgılarda, çalgının uzunluk, genişlik ve deliklerin konumlarının durumuna göre nağmelerin oran ve ilişkileri, çift borulu üflelemeli çalgıların kullanışı, meşhur üflelemeli çalgılar ve onlarla uda eşlik etme, sornay, sornay nağmelerini ud nağmeleriyle eşitlemek, çifte kamış mizmâr ve nağmelerinin ud nağmeleriyle eşleştirme, rebâp ve nağmelerinin yeri, rebâpta nağmeleri tamamlama, rebâp yaygın akortları, rebâp ile ud nağmelerine eşlik etme, rebâp ile tanbur nağmelerine eşlik etme, mu'âzaf çalgılar (kânûn ve santûr gibi telli vurmali), mu'âzaf çalgılardaki tam tellerin iki perdeli aralığa göre sıralanması, mu'âzaf çalgılardaki tam tellerin diğer cinslerin aralıklarına (iki perdeli hariç) göre sıralanması ve çalgılar hakkında son söz (Fârâbî, tarihsiz) başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir.

el-Mûsîka 'l-Kebîr''in Mûsikî Sanatı bölümünde örnek ezgiler/besteler yapma adını taşıyan üçüncü fenninin birinci makalesinde, ezgi sınıflarından birinci bölüm, geçişlerin ilkeleri ve

ezgilerin esasları, oktav (el-lezî bi'l-küll/zül-küll), dörtlü (zül-erba'/zil-erba') ve beşli (zül-hams/zil-hams)) aralıkların çeşitleri, ilk oktav esaslarına göre kısmî geçiş örnekleri, örnek ikâ' çeşitleri, bitişik zamanların terkibi ile ayrık ikâ'lar kurmak, başlangıç nakraların tekrarıyla ikâ'lar yaratmak, ikâ'ların esasına bağlı kalacak olan değişimler, meşhûr Arap ikâ'ları, ikâ'ları hafifletme ve beste yapma ve ikâ' hakkında son söz başlıklarına yer verildiği; üçüncü fennin ikinci makalesinde ise ezgi sınıflarından ikinci bölüm, sesleri özelliklerine göre ayırma, sesli ve sessiz harfler, seslerin kısımları ve ikâ'daki benzerleri, sözlerin çeşitleri, beste yapma sanatı ve nağmeleri sözlerle uyumlu hale getirme, nağme dolu ezgiler, nağmesiz ezgiler, nağmeli ve nağmesiz ezgilerin karışımından meydana gelen ezgiler, ikâ'ya sahip olan ezgilerin bölümleri ve bu ezgileri söz kısımlarıyla ilişkilendirmek, şarkıların başlangıç kısmı ve istihlâl (edebiyat terimidir) çeşitleri, şarkıların bitiş şekilleri, insani nağmelerin çeşitleriyle şarkıları süsleme, sözlerle birleşmiş kâmil şarkıların çeşitleri ve son olarak da ezgilerin amaçları ve bu ezgilerin insana olan etkisi (Fârâbî, tarihsiz) başlıklarına yer verdiği tespit edilmiştir.

Fârâbî'nin Abbâsî halifesi Râzî-Billâh'ın veziri Ebu Ca'fer Muhammed b. Kâsım el-Kerhî'nin isteğiyle Arapça telif ettiği *el-Mûsika'l-Kebîr* adlı eserinin konu başlıkları, Kindî'nin telif ettiği eserlerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, iki müellifin kaleme aldığı eserlerde konu başlıkların hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Kindî'nin müsikî risâlelerinde dikkat çeken müsikî-kozmos ilişkisi konu başlıklarının Fârâbî'nin eserinde yer almadığı ortaya çıkmaktadır.

3. Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib (ö. X-XI. Yüzyıl?)

Hayatı hakkında pek bir bilgiye rastlanılmayan *Kemâlû Edebi'l-Ğınâ* adlı müsikî risâlesinin müellifi el-Kâtib'in X. yüzyılın sonu XI. yüzyılın başlarında kuzey Suriye yaşadığı tahmin edilmektedir (Öncel, 2017).

Kırk üç bâbdan meydana gelen eserde, tarab, ezgilerin fazileti, ezgilerin anlamı, ezgilerin etkileri, eski ğınânın fazileti, eski şiirin fazileti, sanatın fazileti, ezgilerin özellikleri, nefis, ezgi ve felek arasında olan benzerlik, nağmenin durumu, sesin ortaya çıkış sebepleri, müsikî kelimesinin anlamı, nağmenin tizlik ve pestliği, tanbur perdelerinin kısımları, nağmelerin cinsleri, ezgilerin esasları, sesli harfler, takdîr, vezinler, ezginin tertibi, ezgilerin vasfı, ezgilerin uygun şiirler üzerine uygulanması, ezgilerde belli konular, darpta belirli bölümler, ezgilerde gösterilmesi güzel olan şeyler, ezgilerde saklanması güzel olan şeyler, başlangıçlar, ikâ'lar, ikâ'ya giriş, çalıntılar, teller, yöntemlerin isimleri, muğanninin sıfatı, şemâil, boğazların sıfatları, ğınânın tertibi, zehzehe ve iktizâ, imtihân, boğazları yumuşatan şeyler, ölçüler, süsleme, kitapta bulunanlar ve irşâd (Öncel, 2017) başlıklarına yer verildiği ortaya çıkmıştır.

Hasan el-Kâtib'in X.-XI. yüzyılları arasında Arapça telif ettiği *Kemâlû Edebi'l-Ğınâ* adlı müsikî risâlesinin konu başlıkları, kendisinden önce yazılan müsikî risâlelerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, eserlerde yer alan konu başlıkların hemen hemen aynı olmasının yanı sıra bazı farklılıklar görülmektedir. Muğanninin vasıfları ve süsleme gibi konu başlıkları bir önceki eserlerde yer almadığı görülmektedir. Ayrıca Kindî'nin müsikî risâlelerinde dikkat

eken msik-kozmos ilişkisi konu başlığının Fârâbî'nin eserinde yer almamasına rağmen Hasan el-Kâtib'in msik risâlesinde yer aldığı ortaya çıkmaktadır.

4. Eb Al el-Hseyın b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (. 428/1037)

İslâm dünyasının Ortaçağ limleri tarafından Őeyh'r-Reis ve Batı'da filozofların prensi nvanı ile anılan İbn Sînâ (Alper, 1999), *eş-Şifâ* adlı eserinin riyziyyt (matematik) bölümünde *Cevmi'u 'ilmi'l-msik* başlığı altında msik fennini ele almıştır (Kutluer, 2010).

İbn Sînâ, Ğrencilerinin isteğiyle ancak zgn bir eser olarak 1020-1027 (Büveyhiler Dönemi/932-1062) yılları arasında Arapça kaleme aldđı *eş-Şifâ* adlı eserinin (Kutluer, 2010) msik fennini altı makalede telif etmiştir.

Dört fasıl ve bir mukaddimededen oluşan birinci makalede, mukaddime, msik'nin resmi (ta'rifi) ve sesin tizlik ve pestlik nedenleri, uyumlu ve uyumsuz aralıklar hakkında, ilk anlaŐma ile uyumlu aralıklar ve ikinci anlaŐma ile uyumlu aralıklar (İbn Sînâ, 1956) başlıklarına yer verildiği ortaya çıkmıştır.

İki fasıldan oluşan ikinci makalede bazı aralıkları birbirine ekleme ve çıkarma/ayırma ve iki katına çıkarma ve yarıya bölmek (İbn Sînâ, 1956) başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir.

Dört fasıldan oluşan üçüncü makalede cins ve türlere bölünmesi, cinslerin sayısı, güçlü aralıklar hakkında ve yumuşak aralıkların cinsleri hakkında (İbn Sînâ, 1956) başlıklarının ele alındđı tespit edilmiştir.

İki fasıldan oluşan dördüncü makalede diziler ve İntikal/geçiş/seyir (İbn Sînâ, 1956) başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir.

Beş fasıldan oluşan beşinci makalede ik'lar, dil (söz/lafız) ile ik', bitişik ve ayrıık çeşitlerinin sayısı, dörtlüler, beŐliler ve altılılar ve Őir ve vezinleri (İbn Sînâ, 1956) başlıklarına yer verildiği ortaya çıkmıştır.

İki fasıldan oluşan altıncı makalede ise kompozisyon (beste yapmak) ve msik aletlerine (İbn Sînâ, 1956) yer verildiği tespit edilmiştir.

İbn Sînâ'nın Büveyhiler döneminde Ğrencilerinin isteğiyle 1020-1027 yılları arasında Arapça telif ettiği eserinin konu başlıkları kendisinden önce yazılan eserlerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, eserlerde yer alan konu başlıkların hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kindî ve Hasan el-Kâtib'in msik risâlelerinde yer alan msik-kozmos ilişkisi konu başlığının yanı sıra yine de Kindî, Hasan el-Kâtib ve Fârâbî'nin eserlerinde yer alan ezgilerin insanda yarattđı etki konu başlığının İbn Sînâ'nın eserindeki konu başlıkların arasında yer almadđı tespit edilmiştir.

5. Ebû Mansûr el-Hüseyn b. Muhammed b. Ömer b. Zeyle (ö. 440/1048)

İbn Sinâ'nın önde gelen öğrencilerinden olan İbn Zeyle (Görgün, 1999), Arapça kaleme aldığı *el-Kâfî fi'l-Mûsikî* adlı eserini Büveyhîler döneminde telif ettiği düşünülmektedir (Öncel, 2018).

el-Kâfî fi'l-Mûsikî'de mûsikînin ta'rifî, sesin ortaya çıkması ve nedenleri, sesin insan nefsi üzerindeki tesiri, uyumlu ve uyumsuz nağmeler, aralıkların çeşitleri, cins ve çeşitleri, aralıkları toplama ve çıkarma, dizi, göçürme/geçiş, ikâ', ikâ' çeşitleri, lahinlerin tarifi, lahin çeşitleri, mûsikî aletleri (çalgılar), udun akort edilmesi ve ney (İbn Zeyle, 2018) başlıklı konulara yer verildiği tespit edilmiştir.

İbn Zeyle'nin Büveyhîler döneminde Arapça telif ettiği eserinin konu başlıkları kendisinden önce yazılan eserlerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, eserlerde yer alan konu başlıkların hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kindî ve Hasan el-Kâtib'in mûsikî risâlelerinde yer alan mûsikî-kozmos ilişkisi konu başlığının yanı sıra yine de Kindî, Hasan el-Kâtib ve Fârâbî'nin eserlerinde yer alan ezgilerin insanda yarattığı etki konu başlığının İbn Zeyle'nin eserindeki konu başlıkların arasında yer almadığı görülmüştür.

6. Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Yûsuf b. Fâhir el-Urmevî (ö. 693/1294)

Telif ettiği eserler ve ortaya koyduğu mûsikî sistemiyle kendisinden sonra özellikle de IX. ve IV. yüzyılları arasında telif edilen mûsikî risâlelerine kaynaklık etmiş olan (Uygun, 2008) Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr* ve *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi't-Te'lifiyye* adlı iki eseri günümüze ulaşmıştır.

6.1. *Kitâbü'l-Edvâr*

Nasirüddîn Tûsî'nin (ö. 672/1274) tavsiyesi ile Abbâsî Halife Müntasır Billâh (ö. 248/862) döneminde Arapça kaleme alınan *Kitâbü'l-Edvâr*'ın (Uygun, 2002), nağmenin ta'rifî ve tizlik ve pestliğinin açıklanması, perdelerin bölünmesi, aralıkların oranları, nağmelerin uyumsuz olmasını etkileyen nedenler, uyumlu nağmelerin telifi, devirler ve oranları, iki telin hükmü, ud tellerinin düzeni (akort edilmesi) ve nağmelerin ondan elde edilmesi, meşhur devirlerin isimleri, devirlerin nağmeleri arasındaki ortaklıklar, devirlerin tabakaları (katları), alışılmamış düzenler (akortlar), ikâ'î devirler, nağmelerin etkisi ve uygulamaya başlangıç durumu hakkında (Urmevî, Ayasofya 202457) başlıklı on beş fasıldan meydana geldiği tespit edilmiştir.

6.2. *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi't-Te'lifiyye*

Urmevî, Şemseddîn Cüveynî'nin (ö. 683/1284) oğlu Şerefeddîn Hârûn adına (Uygun, 2008) Arapça yazdığı *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi't-Te'lifiyye* adlı eserinde ses ve onunla ilgili her şey hakkında bir kelam ve o konuda söylenenlerdeki şüpheler, bazı sayıların birbirlerine olan oranlarının sayılması ve aralıkların çıkarılması (elde edilmesi) ve onların uyum ve uyumsuzluk açısından oran ve mertebeleri ve onlara konulan isimler, aralıkları birbirine

ekleme ve bazısının diğerlerinden çıkarılması ve cinslerin orta aralıklardan elde edilmesi, büyük aralıkların tabakalarında cinslerin tertibi ve oranları ve sayılarının zikredilmesi, ikâ' ve devirlerinin oranları ve uygulama yöntemiyle ezgileri elde etmek (beste yapmak) (Urmevî, 1385) başlıklı beş makaleye yer verildiği tespit edilmiştir.

Urmevî'nin Abbâsiler döneminde Nasirüddîn Tûsî'nin tavsiyesi üzerine ve İlhanlılar döneminde Şerefeddin Hârûn için Arapça telif ettiği eserlerinin konu başlıkları kendisinden önce yazılan eserlerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, çalgı konu başlığı hariç eserlerde yer alan konu başlıkların hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Lakin Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr* adlı eserinde bir önceki eserlerde görülmeyen devirler ve devirlerin tabakaları konu başlıklarının yer aldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Kindî ve Hasan el-Kâtib'in mûsikî risâlelerinde yer alan mûsikî-kozmos ilişkisi konu başlığının Urmevî'nin eserlerindeki konu başlıklarının arasında yer almadığı görülmüştür.

7. Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfiî (ö. 710/1311)

Döneminin önde gelen âlimlerinden olan Şîrâzî, Farsça kaleme alıp Gilân ve Deylem Sultânı Debbâc b. Filşâh b. Rüstem b. Debbâc'a² attığı (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622) *Dürrettü't-tâc li-gurreti'd-debbâc* adlı ansiklopedik eserinin riyâzî (matematik) ilmini ele aldığı dördüncü bölümünün dördüncü fennini, bir mukaddime ve beş fasıldan (makaleden) meydana gelen mûsikî 'ilmine ayırmıştır.

On fasıldan oluşan ve ana başlığı sesin anlamı ve ekleri ve son dönem âlimlerin kendilerinden önceki âlimlerin bu konudaki görüşlerine yaptıkları eleştiriler ve cevapları olan bu fennin birinci makalesinde, sesin tarifi ve son dönem âlimlerin bu konudaki görüşleri ve cevapları, sesin kulağa ulaşma zamanı hakkında, nağmenin tarifi ve son dönem âlimlerin bu konudaki görüşleri ve cevabı, sesin tizlik ve pestlik sebepleri ve nağme hakkında, sesin çalgılardan ortaya çıkması hakkında, nağmenin ekleri hakkında, lahnin anlamı ve çeşitleri, özellikleri ve onların kullanılma yerleri, mûsikî sanatının bölümleri ve her birinin tarifi, nazârî mûsikî mevzusu hakkında ve özetle bu 'ilmin ilkeleri hakkında (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622) başlıklı on fasıla yer verildiği tespit edilmiştir.

On fasıldan meydana gelen ve ana başlığı rakamların oranları ve aralıkların çıkarılması ve onların tel miktarının oranına tabi' olan oranları ve aralıkların uyumlu ve uyumsuzluk durumuna göre dereceleri ve her birinin adı olan bu fennin ikinci makalesinde, rakamların oranlarının tahsisi, nağmelerin oranlarının tellerin oranlarına tabi' olduğu hakkında (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622), nağmelerin oranlarının tellerin oranlarına tabi' olduğu hakkında³

2 Şîrâzî'nin ölüm tarihi dikkate alındığında, kimliği ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgiye rastlanmayan Debbâc b. Filşâh b. Rüstem b. Debbâc'ın, İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han tarafından 1307 yılında zapt edilen Gilân bölgesinin mahalli emirlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

3 Nasrullah Nâshepür bu fasılın başlığını, aralıkların uyum ve uyumsuzluk sebepleri şeklinde ifade etmiştir. Bk. Kutbuddin Şîrâzî, *Risâle-i Mûsikî Ez Dürrettü't-Tâc li Gurreti'd-Debbâc*, haz. Nasrullah Nâshepür (Tahran: İntişârât-i Ferhengistân-i Hüner, 1387), 54.

(Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622), uyumun mükemmelliği hakkında, aralık ve dizinin anlamı ve bazı uyumluların neden bazen uyumsuz olduklarının sebebi hakkında, özetler aralıkların çeşitleri hakkında, uyumluluk açısından aralıkların mertebeleri, aralıkların isimleri, detaylı bir şekilde aralıkların çeşitleri hakkında ve mutlak telden telin yarısına kadar olan kısımdan çıkan nağmelerin diğer nağmelerden daha güzel olmaları hakkında (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622) başlıklı fasıllara yer verildiği tespit edilmiştir.

On fasıldan oluşan ve ana başlığı aralıkların birbiriyle birleşmesi ve bazılarının diğerlerinden ayırıp eşit kısımlara bölünmesi ve vustâ (orta) aralıklardan lahnî aralıkların çıkarılması ve çeşitlerinin ve toplamının usûlünün beyânı olan bu fennin üçüncü makalesinin, birleşme (ekleme) ve çıkarmanın anlamı ve çeşitleri ve her kısmın uygulamadaki durumu, aralığın eşit kısımlara bölünmesi ve uygulamadaki durumu hakkında, aralıklar içinden tam dörtlü aralığın lahnî aralıklara bölünmesi için seçilme sebebi, özetle tam dörtlü aralığın bölünmesi ve kısımlarının ismi hakkında, tam dörtlü aralığın çıkarma yoluyla üç kısma bölünmesi, tam dörtlü aralığın dört kısma bölünmesi, sözü edilen cinslerin uyumluluk mertebeleri, bazı çeşitlerin (aralık çeşitlerinin) yaygın olduğu ve bazısını kenara bırakılmış olduğunun sebepleri, tam beşli aralığının diğer kısımlara bölünmesi ve cinsler hakkında kalan diğer konular (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622) başlıklı fasıllardan meydana geldiği tespit edilmiştir.

Dört fasıl ve bir hâtîme'den oluşan ve ana başlığı cinslerin büyük aralıkların tabakalarındaki (katlarındaki) tertibi ve oran ve rakamlarının zikri olan bu fennin dördüncü makalesinde, dörtlü ve tanini aralıklarının oktav ve çift oktav aralıklarındaki tertibi, sınıfları ve her birinin ismi, her dizideki nağmelerin rakamı ve her birinin ismi, detaylı biçimde dizilerin sınıfları hakkında, bahr ve nev' hakkında (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622) başlıklı fasıllara yer verildiği tespit edilmiştir.

On bir mebhas'ten oluşan ve ana başlığı ud hakkındaki konular ve cinslerin ondan çıkarılması olan hâtîme bölümünün, ud hakkında bilgiler ve udun seçilme sebebi, perdelerin çıkarılması (elde edilmesi), perdelerin oranı ve sap üzerindeki yeri, udda yedili perdelere göre önceden bahsedilen cinslerin elde edilmesi, dizilerin çeşitleri ve onların uddan elde edilmesi hakkında, tabakât adı verilen devirlerin pest oktavın on yedili kısımlarından elde edilmesi ve karışıklıklara rağmen devirlerin tabakalarının benzerliği, bilinenin dışında bir yöntemle dizilerin tellerden elde edilmesi, perde, âvâz, terkîb ve şu'be hakkında, perdelerin birbiriyle karıştırılması ve meşhur makamlarla ilgili kalan konular, özetle bazı perdelerin etkisi hakkında ve göçürmenin durumu ve kısımları (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622) başlıklı mebhaslardan meydana geldiği tespit edilmiştir.

Yedi fasıl ve bir hâtîmeden oluşan ve ana başlığı ikâ' ve devirleri olan bu fennin beşinci makalesinde, ikâ' onun incelenmesi, ikâ'î zamanlar ve kısımları (çeşitleri), ikâ'î bölmek, daireler ve elhân (ezgiler) arasında ortaya çıkabilecek durumlar, tüm yöntemlerle elhânın (ezgilerin) içine yerleştirme kuralı, bu dönemin ehlinin (müsikî ehli) kullandığı yöntemlere göre her perdenin amacının belirlenmesi hakkında ve ud çalma (çalışma) yöntemi hakkında

başlıklı fasılların yanı sıra elhânın (ezgilerin) kaydedilmesi durumu hakkında (Şîrâzî, Fazlı Ahmet Paşa, 360622) başlıklı hâtımeğe yer verildiği tespit edilmiştir.

Şîrâzî'nin Debbâc b. Fîlşâh b. Rüstem b. Debbâc'a atıfta bulunarak Farsça telif ettiği eserinin konu başlıkları kendisinden önce yazılan eserlerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, eski eserlerin birçoğunda yer alan beste yapmak konu başlığı hariç, diğer konu başlıkların hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Şîrâzî'nin eserinde bir önceki eserlerde görünmeyen âvâz, terkîp ve şu'be konu başlıklarının yer aldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Kindî ve Hasan el-Kâtib'in mûsikî risâlelerinde yer alan mûsikî-kozmos ilişkisi konu başlığının yanı sıra yine de Kindî, Hasan el-Kâtib ve Fârâbî'nin eserlerinde yer alan ezgilerin insanda yarattığı etki konu başlığının Şîrâzî'nin eserindeki konu başlıkların arasında yer almadığı görülmüştür.

8. Hasan Kâşânî (ö. XIV. Yüzyıl)

Hayatı hakkında pek fazla bilgiye rastlanılmayan Hasan Kâşânî, *Kenzü't-Tuhaf* adlı eserini 1355 yılında İsfahân şehrinde (Yıldız, 2011) Gıyâsüddin Hüseyinî'ye ithafen Farsça kaleme almıştır (Binesh, 1371).

Bir mukaddime ve dört makaleden oluşman *Kenzü't-Tuhaf* 'ın mukaddimesi, mûsikî sanatının diğer sanatlardan üstün olduğu hakkındadır. Ana başlığı sesin tizlik ve pestlik sebepleri ve arızaları olan birinci makale, sesin tizlik ve pestlik sebepleri, tiz ve pest seslerin arasındaki armonik uyumun sebepleri, aralıkların tarifi, nağmelerdeki cins ve dizi/skala tarifi ve perdelerin bölünmesi (sınıflandırılması) hakkında başlıklarından ibaret olduğu tespit edilmiştir (Kâşânî, 1371).

Ana başlığı mûsikî'nin icrası hakkında olan ikinci makale iki bölümden meydana gelmiştir. Ud'un tarifi, akordu ve devirler ve âvâzların ondan elde edilmesi başlığını taşıyan birinci bölümün, ud'un tarifi, tellerinin akordu, parmakların perdeler üzerindeki yeri, bu sanatta özel terim haline gelmiş bazı nağmelerin ismi, meşhur devirlerin isimleri ve o devirlerin ud üzerinde açıklanıp çıkarılması, âvâzların açıklaması, son dönem mûsikîşinasların icadı olan mürekkeb nağmelerin isimleri, bu sanata özel terim haline gelmiş ve sayısı on iki olan nağmelerin ismi ve özellikleri, mûsikîde kullanılan bazı nağmelerin açıklaması ve îkâ'ın açıklaması olarak on fasıldan meydana geldiği tespit edilmiştir. Meşhur yedi îkâ'ın şerhi ve güzel ve beğenilen geçişleri başlığını taşıyan ikinci bölümde ise, bütün yönleriyle yedi îkâ'ın açıklanması, sakîl-i evvel'in açıklaması, sakîl-i sâni'nin açıklaması, hafif sakîl-i evvel'in açıklaması, hafif sakîl-i sâni açıklaması, remel'in açıklaması, hafif remel'in açıklaması, hezec'in açıklaması ve makbul görülen geçişleri olarak dokuz fasıla yer verildiği tespit edilmiştir (Kâşânî, 1371).

Ana başlığı çalgı yapımı ve onarımı olan üçüncü makale de iki bölümden meydana gelmiştir. Kâmil sazların yapımı ve onarımı başlığını taşıyan bu makale'nin birinci bölümünün, ud yapımı ve ölçüleri, gışek (غزك) yapımı ve onarımı, rebab yapımı ve onarımı, mizmar yapımı ve onarımı ve bîşe yapımı başlıklı beş fasıldan oluştuğu tespit edilmiştir. Nâkıs sazların yapımı ve onarımı başlıklı ikinci makalede ise, çeng yapımı ve onarımı, nüzhet (nüzhe) yapımı ve

onarımı, kanun yapımı ve onarımı, muğni (mugni) yapımı ve onarımı, ipek teller ve bağırsak teller üzerine başlıklı altı fasıla yer verildiği tespit edilmiştir (Kâşânî, 1371).

Ana başlığı bu sanatla ilgilenmek isteyenler için birkaç öğüt ve beste yapmak için uygun olan şiirler hakkında olan dördüncü makale de iki bölümden oluşmuştur. Bu makalenin, bu sanatla ilgilenmek isteyenler için birkaç öğüt başlıklı birinci bölümünün, mûsikî hakkında öğütler, meclisler ve mahfellerin adabı hakkında, zühre hakkında, sesi açan ilaçlar (yemekler) hakkında, sesi bozan ilaçlar (yemekler) hakkında, farklı kavimlerden olan kişilerin nezdinde icrası uygun olan perdeler (makamlar) hakkında, perdelerin etkileri ve hangi perde hangi vakitte çalınması gerektiği hakkında olan sekiz fasıldan oluştuğu tespit edilmiştir. Beste yapmak için uygun olan şiirler başlıklı ikinci bölümde ise, mükrimât hakkında, müşecci‘ât hakkında, mühezzinât hakkında, mübkiyât hakkında, mülhîyât hakkında ve mü‘izât hakkında başlıklı altı fasıla yer verildiği tespit edilmiştir (Kâşânî, 1371).

Kâşânî'nin Muzafferîler döneminde Gıyâsüddin Hüseyinî'ye ithafen Farsça telif ettiği eserlerinin konu başlıkları kendisinden önce yazılan eserlerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, eserlerde yer alan konu başlıkların hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Lakin Kâşânî'nin eserinde bir önceki eserlerde görünmeyen çalgı yapımı ve onarımı, öğütler ve beste yapmak için uygun olan şiirler konu başlıklarının yer aldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Kindî ve Hasan el-Kâtib'in mûsikî risâlelerinde yer alan mûsikî-kozmos ilişkisi konu başlığının yanı sıra yine de Kindî, Hasan el-Kâtib ve Fârâbî'nin eserlerinde yer alan ezgilerin insanda yarattığı etki konu başlığının Kâşânî'nin eserindeki konu başlıkların arasında yer almadığı görülmüştür.

9. Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir b. Gaybî el-Merâgî (ö. 838/1435)

Şark-İslâm mûsikîsi tarihinin önemli mihenk taşlarından olan Merâgî'nin günümüze ulaşan eserlerini, Farsça keleme aldığı *Câmiü'l-Elhân*, *Makâsidiü'l-Elhân Şerhü'l-Edvâr* ve *Fevâid-i 'Aşere* olarak sıralamak mümkündür. Bu eserlerin içerdiği konular açısından benzerlik göstermeleri sebebiyle *çalışmanın bu bölümünde Merâgî'nin Câmiü'l-Elhân* ve adlı eseri ele alınmıştır.

Merâgî'nin, oğulları Nüreddin Abdurrahmân ve Nizâmeddin Abdürrahîm için Farsça kaleme almış olduğu *Câmiü'l-Elhân*⁴ adlı eser, mukaddime, on iki bâb ve bir hâtimeden meydana gelmiştir.

Bu eserin mukaddime bölümünde, mûsikî'nin ta‘rifi, mûsikî sanatını ortaya çıkışı, mûsikî'nin konusunun anlatılması, bu fennin ilk devrelerinin anlatılması ve bu ‘ilmin amacının ne olduğu başlıklı beş fasıla yer verildiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

4 Bu eser farklı tarihlerde Sultan Şâhruh (ö. 850/1447) ve onun oğlu Gıyâseddin Baysungur'a (ö. 837/1434) da ithaf edilmiştir. Bk. Nuri Özcan, "Câmiü'l-Elhân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/107.

Dört fasıldan oluşan birinci bâb'ın, sesin ta'rifi, nağmenin ta'rifi ve ortaya çıkması hakkında, ses ve nağmenin kulağa ulaşma sebepleri ve (sesin) tizlik ve petslik sebeplerinin açıklanması başlıklarından oluştuğu tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Üç fasıldan oluşan ikinci bâb'da, perdelerin *Edvâr* sahibinin (Urmevî'nin) yöntemiyle bölünmesi, perdelerin bakiye aralığının ölçü ve oranının belli olacak şekilde bölünmesi, perdelerin her tiz ve pest nağmenin sayısının hangi sayılara denk geleceğini ortaya koyan yöntemle bölünmesi başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Beş fasıldan meydana gelen üçüncü bâb'ın, aralıklar ve oranlarının açıklanması, bazı aralıkların bazı aralıklara eklenmesi, bazı aralıkların bazı aralıklardan ayrılması, aralıkların sınıflandırılması ve uyumsuzluğa neden olan sebeplerin açıklanması başlıklarından meydana geldiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Üç fasıldan oluşan dördüncü bâb'da, bazı cinslerin sınıflarının açıklanması ve aralıklarının oranı ve sayıları, dördü ve beşli aralıkların kısımlarından mülâyim (uyumlu) aralıkların telifi, ikinci tabakanın kısımlarının birinci tabakaya eklenmesiyle ortaya çıkan dairelerin tertibi başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Dört fasıldan oluşan beşinci bâb'ın, tellerin hükmü, üç tellilerin hükmü, eski ud olarak bilinen dört tellilerin hükmü, kâmil ud olarak bilinen beş tellilerin hükmü ve bilindik yöntemle onların tellerinin akort edilmesi başlıklarından ibaret olduğu tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Dört fasıldan ibaret olan altıncı bâb'ın, meşhur devirlerin açıklanması, devirlerin tabakalarının açıklanması, altı âvâzın belirlenmesi ve Kutbuddîn Şîrâzî'nin *Evdâr* sahibinin (Urmevî'nin) bu konudaki yorumlarına ettiği itirazı ve bu fakirin (Merâgî'nin) bu konudaki yorumu ve cevabı ve yirmi dört şu'benin açıklanması başlıklarından meydana geldiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Üç fasıldan oluşan yedinci bâb'da, aralıkların birbirine karışması, devirlerin nağmeleri arasında olan ortaklıklar, büyük aralıkların tabakalarında cinslerin tertibi ve sayılarının oranlarının açıklanması başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Üç fasıldan meydana gelen sekizinci bâb'ın, tam bir dizide meşhur devirlerin açıklanması, uyumlu nağmelerin Arapça ve Yunanca isimleri ve perdelerin âvâzlar ve şu'belerle olan ilişkileri başlıklarından oluştuğu tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Üç fasıldan meydana gelen dokuzuncu bâb'da, düz ve ters perdelerin anlatılması, bilinmeyen (yaygın olmayan) akort düzenlerinin açıklanması, tellerde gırtlak nağmeleri ve vuruş sayılarını çıkarma yolunun açıklanması başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Dört fasıldan oluşan onuncu bâb'ın, benzeyen ve benzemeyenlerden ud tellerinin perdelerindeki çok güç problemlerin kuralları, gırtlaktan okumanın öğretilmesi ve anlaşılması kolay terkiplerin anlatılması, geçiş hakkında bir söz, çalgıların isimleri ve mertebelerinin anlatılması başlıklarından meydana geldiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Dört fasıldan oluşan on birinci bâb'ın, eskilerin tarif ettiği îkâ'î devirler, günümüzde yaygın olarak kullanılan îkâ'î devirler, bu fakirin (Merâgî'nin) icadı olan îkâ'î devirler ve tasniflere dâhil olmanın anlatılması başlıklarından ibaret olduğu tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Üç fasıldan meydana gelen on ikinci bâb'da, devirlerin nağmelerinin etkisi, altı parmak ve eski kullanım yolu, uygulamaya başlama ve tasnifler (beste) yapma yöntemi başlıklarına yer verildiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Altı fasıldan oluşan hâtime'nin, bu fen ile ilgilenenlerin meclis âdâbını nasıl yerine getirmeleri gerektiği hakkında, her mecliste o meclis ortamına uygun şeylerin okunması gerektiği hakkında, bu fennin alıştırma (egzersiz) yöntemi, Moğol nağmelerinin yöntemi ve akortlarının ismi, bu sanatlâ ilgilenenlerin isimleri ve udda şeddlerin kullanılması ve icrasıyla, inatçı ve muta'assıp olmamaları şartıyla, zevk sahibi dinleyicilerin ağlamasını, gülmesini ve uykuya dalmasını sağlamak hakkında başlıklarından meydana geldiği tespit edilmiştir (Merâgî, 1366).

Merâgî'nin Timurlular döneminde Farsça telif ettiği *Câmiü'l-Elhân* adlı eserinin konu başlıkları kendisinden önce yazılan eserlerin konu başlıklarıyla karşılaştırıldığında, eserlerde yer alan konu başlıkların hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Lakin Merâgî'nin eserlerinde bir önceki eserlerde görünmeyen hânendelik eğitimi, nağmelerin Arapça ve Yunanca isimleri, meclis âdâbı ve müsikîşinasların isimleri konu başlıklarının yer aldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Kindî ve Hasan el-Kâtib'in müsikî risâlelerinde yer alan müsikî-kozmos ilişkisi konu başlığının Merâgî'nin eserindeki konu başlıkların arasında yer almadığı görülmüştür.

SONUÇ

Aşağıda elde edilen verilerin daha anlaşılır olabilmesi ve mukayese imkânı sunabilmesi için risalelerde ortaya konulan kelime ve kavramlar bir sonuç tablosu haline getirilmiş ve bu sayede kavramsal değişim, gelişim ve dil özellikleri ortaya konulmuştur.

Risâlelerin			Başlıklarda Yer Alan Temel Müsikî Kavramları								
Müellif	Dili	Dönemi	Aralık/lar	Cins	Dizi	İkâ'	Perde/ler	Oktav aralık	Dörtü aralık	Beşli aralık	Tizlik ve Pestlik
Kindî	Arapça	Abbâsiler (750-1258)	Eb'âd	Cins	Cem'	İkâ'	Desâtîn				Hiddet ve sikal
Fârâbî	Arapça	Abbâsiler	Eb'âd	Cins	Cem'	İkâ'	Desâtîn	el-lezi bi'l-küll	Zül-erba'	el-lezi bil hams	Hiddet ve sikal
Hasan el-Kâtib	Arapça	Abbâsiler	Eb'âd	Cins	Cem'	İkâ'	Desâtîn	-	-	-	Hiddet ve sikal
İbn Sinâ	Arapça	Büveyhîler (932-1062)	Eb'âd	Cins	Cem'	İkâ'	Desâtîn	-	-	-	Hiddet ve sikal
İbn Zeyle	Arapça	Büveyhîler	Eb'âd	Cins	Cem'	İkâ'	Desâtîn	-	-	-	Hiddet ve sikal

Urmevî	Arapça	Abbâsiler ve İlhanlılar (1256-1353)	Eb'âd	Cins	Cem'	Îkâ'	Desâtîn	-	-	-	Hiddet ve sikal
Şîrâzî	Farsça	İlhanlılar	Eb'âd	Cins	Cem'	Îkâ'	Desâtîn	Zül-küll	Zül-erba'	Zül-hams	Hiddet ve sikal
Kâşânî	Farsça	Muzafferîler (1318-1393)	Eb'âd	Cins	Cem'	Îkâ'	Desâtîn	-	-	-	Hiddet ve sikal
Merâgî	Farsça	Timurlular (1370-1507)	Eb'âd	Cins	Cem'	Îkâ'	Desâtîn	-	Zil-erba'	Zil-hams	Hiddet ve sikal

Tablo 1'de incelenen risâlelerin dil-dönem özellikleri açısından ortaya koyduğu genel sonuçlar şu şekildedir:

Öncesinde sadece Arapça kaleme alınan mûsikî risâlelerine karşın, XIV. yüzyıldan itibaren, mûsikî risâlelerin Farsça kaleme alındığı görülmüştür. Ancak ne kadar da yazı dilinin değiştiği görülse de bu risâlelerdeki konu başlıklarında yer alan aralık/aralıklar (bu'd/eb'âd), cins (cins), dizi (cem'), îkâ' (îkâ'), perde/perdeler (destân/desâtîn), oktav aralık (el-lezî bi'l-küll/zül-küll), dörtlü aralık (zül-erba'/zil-erba'), beşli aralık (zül-hams/zil-hams) ve tizlik-pestlik (hiddet-sikal) gibi birçok temel mûsikî kavramının değişmediği tespit edilmiştir.

İslam coğrafyasının altın çağı olarak bilinen bu yüzyıllarda Abbâsiler döneminde yedi tane, Büveyhîler dönemine iki tane, İlhanlılar döneminde iki tane, Muzafferîler döneminde bir tane ve Timurlular döneminde bir tane mûsikî risâlesinin kaleme alındığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. İncelenen Risâlelerin İçerdiği Konular (Konu Başlıkları) Açısından Karşılaştırılması

Sadece Bazı Risâlelerde Yer Alan Konu Başlıkları											
Müellif	Mûsikî-Kozmos	Mûsikî-Şiir	Muğanninin Vasıfları	Şiir Vezinleri	Çalgı Yapımı ve Onarımı	Hânedelik Eğitimi	Meclis Âdâbı	Mûsikîşinâs İsimleri	Nağmelerin Arapça ve Yunanca İsimleri	Devirler	Âvâz, Terkîb ve Şur'be
Kindî	X	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fârâbî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasan el-Kâtib	X	X	X	X	-	-	-	-	-	-	-
İbn Sinâ	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-
İbn Zeyle	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Urmevî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-
Şîrâzî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	X
Kâşânî	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	X
Merâgî	-	-	-	-	-	X	X	X	X	X	X

Tablo 2'de incelenen risâlelerin içerdiği konular açısından ortaya koyduğu genel sonuçlar ise şu şekildedir:

Risâlelerin konu başlıkları incelenip karşılaştırıldığında mûsikî-kozmos ilişkisi ve mûsikî-şiir ilişkisi konu başlıklarının sadece Kindî ve Hasan el-Kâtib'in mûsikî risâlelerinde, Muğanninin

vasıfları konu başlığının sadece Hasan el-Kâtib'in müsikî risâlesinde, şiir vezinleri konu başlığının sadece Hasan el-Kâtib ve İbn Sînâ'nın müsikî risâlelerinde, çalgı yapımı ve onarımı konu başlığının sadece Kâşânî'nin müsikî risâlesinde, hânendelik eğitimi, meclis âdâbı, müsikîşinasların isimleri ve nağmelerin Arapça ve Yunanca isimleri konu başlıklarının da sadece Merâğî'nin müsikî risâlesinde yer aldığı görülmüştür.

İlkin Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr* adlı müsikî risâlesinde yer alan devirler ve tabakaları konu başlıklarının sonraki müelliflerin müsikî risâlelerinde yer aldığı, ilkin Şîrâzî'nin müsikî risâlesinde görülen makam, âvâz, terkîp ve şu'be konu başlıklarının onu müte'âkiben sonraki müsikî risâlelerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ses ve nağmenin özelliği ve çeşitleri, aralıklar ve çeşitleri, cinsler ve çeşitleri, diziler, ikâ' ve çeşitleri, çalgılar ve özellikleri, geçiş, beste yapmak, nağmelerin tesiri ve ezgilerin insanda yarattığı etki gibi konu başlıkların da hemen hemen dönemin bütün müsikî risâlelerinde yer aldığı görülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- E.R., F.B.; Veri Toplama- E.U.; Veri Analizi/Yorumlama- E.R., F.B.; Yazı Taslağı- E.R., F.B.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- E.R., F.B.; Son Onay ve Sorumluluk- E.R., F.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- E.R., F.B.; Data Acquisition- E.R., F.B.; Data Analysis/ Interpretation- E.R., F.B.; Drafting Manuscript- E.R., F.B.; Critical Revision of Manuscript E.R., F.B.; Final Approval and Accountability- E.R., F.B.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alper, Ö. M. (1999). İbn Sînâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 319-322). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arslan, F. (2015). *İslâm Medeniyetinde Müsiki* (2. bs). Beyan Yayınları.
- Binesh, T. (1371). *Se Risâle-i Farsi Der Musiki*. (1. bs). Merkez-i Neşr-i Danişgâhi-i Tahrân.
- Borumand, N. A. (1397). *Radife Mirza Abdollah Baraye Tar va Setar, Ava Nevisi va Barrasiye Tahlili Jean During* (4.bs). İntişârât-ı Müessesesi-i Ferhengi Hüneri-i Mâhûr.
- Ebî Nasr Muhammed b. Muhammed Tarhân el-Fârâbî.(1400). *Kitâb-ı Mûsika'l-Kebîr* (3. bs). (M. Barkeshli, Çev.). İntişârât-ı Surûş.
- Ebî Nasr Muhammed b. Muhammed Tarhân el-Fârâbî. (tarihsiz). *Kitâbü'l-Mûsika'l-Kebîr* (bs. yok). (Ğ. A. Hâşebe, thk). Darü'l-Katib el-Arabî.
- Ebü Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, *Şifâ*. (1956). *Cevâmiu İlm i'l-Musiki* (bs. yok). (Yûsuf. Z, thk.). el- Matbaatü'l-Emiriyeye.

- Ebû Mansûr el-Hüseyn b. Muhammed b. Ömer b. Zeyle. (2018). *el-Kâfi fi'l-Müsikî*. (1. bs). (M. Öncel, Çev.). Endülüs Yayınları.
- Farmer, H. G. (1400). *Târih-i Müsiki-i Hâverzemîn*. (3. bs). (B. Başı, Çev.). İntişârât-i Mo'in.
- Görgün, T. (1999). İbn Zeyle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 466-467). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir b. Gaybî el-Merâgî. (1366). *Cami' u'l-elhân* (1. bs). (Bineş. T, Haz.). Müessise-i Mütâli'ât ve Tahkikât-ı Ferhengî.
- Jebrini, A. (1995). Fârâbî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 162-163). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfîî. *Dürretü't-Tâc li Ğurreti'd-Debbâc*. İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 360622. 1b-330b.
- Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfîî. (1387). *Risâle-i Müsiki Ez Dürretü't-Tâc li Ğurreti'd-Debbâc* (1. bs). (Nâshepûr. N, Haz.). İntişârât-i Ferhengistân-i Hüner.
- Kutluer, İ. (2010) eş-Şifâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 131-134). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mohammadzade Sadigh, H. (1387). *Seyr-i Der Risâlehâi Musikaî*. (1. bs) İntişârât-ı Tekdirekht.
- Öncel, M. (2017). *Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'in Kemâlü Edebi'l-Ğinâ Adlı Eseri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Öncel, M. (2018). *XI. Yüzyıl Müsiki Nazariyesi İbn Zeyle'nin el-Kâfi fi'l-müsikâ'sı*. (1. bs) Endülüs Yayınları.
- Öncel, M. (2017). Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'in Kemâlü Edebi'l-Ğinâ Adlı Eserinde Müsikişinas Âdâbi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(53), 423-443. https://asosjournal.com/index.jsp?mod=makale_tr_ozet&makale_id=34846
- Özcan, N. (1993). Câmîü'l-Elhân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 107-108). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Safiyüddîn Abdülmü'min b. Yûsuf b. Fâhir el-Urmevî. *Kitâbü'l-Edvâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 202457. 1a-32b.
- Safiyüddîn Abdülmü'min b. Yûsuf b. Fâhir el-Urmevî. (1385). *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi'te Te'lifîyye* (1. bs). (B. Khazrai, Çev.). İntişârât-ı Ferhengistân-ı Hüner.
- Tıraşçı, M. (2019). *Türk Müsikisi Nazariyatı Tarihi*. (2.bs). Kayıhan Yayınları.
- Turabi, A. H. (1996). *el-Kindî'nin Müsiki Risâleleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Turabi, A. H. (2020). el-Müsika'l-Kebîr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 31, ss. 256-257). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turabi, A. H. (2002). Kindî, Ya'kûb b. İshak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 58-59). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uygun, M. N. (2008). er-Risâletü's-Şerefiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 130-131). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uygun, M. N. (2002). Kitâbü'l-Edvâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 97-98). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uygun, M. N. (2008). Safiyüddin el-Urmevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 479-480). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, Z. (2011). 14. Yüzyılda Musiki Tasavvuru: Hasan Kâşânî'nin Kenzû't-Tuhaf Adlı Eseri. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 1(2), 87-110. <https://dergipark.org.tr/pub/insanvetoplum/issue/69961/1119560>
- Yûsuf, Z. (2009). *Müellifâtü'l-Kindiyyi'l-Musikiyye* (1. bs). Menşûrâtü'l-Cemel.

